

УДК 338.26(477): 352

ГОРБИК Володимир Миколайович,
канд. наук з держ. упр., Державне підприємство «Спеціалізоване
лісогосподарське підприємство «Київоблагроліс»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В РЕГІОНАХ

Досліджуються теоретико-методологічні засади державного регулювання еколого-економічної діяльності суб'єктів природокористування промислового виробництва в регіонах. Уточнюється сутність та функціональне призначення екологічного менеджменту на рівні первинних суб'єктів управління. Аналізується дієвість інструментів механізму державного регулювання еколого-економічної діяльності промислових підприємств на регіональному рівні, моделювання та прогнозування впливу діяльності промислових підприємств на стан навколишнього середовища. Пропонуються рекомендації щодо вдосконалення механізму державного регулювання еколого-економічної діяльності промислових підприємств у регіонах.

Ключові слова: державне регулювання, еколого-економічна діяльність, регіон, природно-економічний розвиток, ресурси, лісове господарство.

Gorbyk V. M. Methodological bases of the state regulation of the ecological and economic activity in regions

Theoretical and methodological principles of the state regulation of the ecological and economic activity of subjects of nature management of industrial production in regions are investigated. The essence and functional purpose of ecological management at the level of primary management subjects are specified. The effectiveness of instruments of the state regulation of ecological and economic activity of industrial enterprises at the regional level as well as modeling and forecasting of the influence of industrial enterprises on the state of the environment is analyzed. Recommendations for improvement of the mechanism of state

regulation of ecological and economic activity of industrial enterprises in the regions are proposed.

Key words: state regulation, ecological and economic activity, region, natural and economic development, resource, forestry.

Постановка проблеми. Еколого-економічні проблеми є найбільш гострими та загрозливими з точки зору забезпечення сталого розвитку, тому в систему управління регіональним розвитком вбудовуються природоохоронні завдання, удосконалюється критеріальна база оцінювання відтворювальних процесів з урахуванням екологічних вимог, визнається необхідність компенсації збільшеного в процесі економічного зростання ресурсоспоживання, викидів, утворення відходів за рахунок витрат, які повинні розглядатися як суспільно необхідні.

Ураховуючи, що підприємницький сектор реагує на зміни, які відбуваються в політиці екологічного регулювання, важливо узгоджувати управлінські рішення, формувати їх на стратегічну перспективу, оскільки неузгоджені дії у сфері регулювання природокористування є суперечливими сигналами для економічних суб'єктів, які функціонують на різних рівнях, про що свідчать приклади сучасної екологічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сталого розвитку та трансформацій природно-ресурсної сфери України є предметом досліджень провідних науковців і практиків України, зокрема Б. Данилишина [2; 5]. Водночас варто зазначити, що суттєва увага сьогодні приділена дослідженням ролі держави у раціональному використанні природних ресурсів та охорони довкілля щодо забезпечення якості життя (Д. Ветвицький [1]); розвитку енергозбереження в умовах ринкового господарювання на малопродуктивних землях (С. Дутка [3]).

Автором проаналізовано окремі аспекти стратегічного планування як ефективного інструменту управління регіональним розвитком та особливості методології стратегічного планування в системі державного управління соціально-економічним розвитком територій, описані в наукових працях В. Осипова, І. Півоварчука, І. Парасюка та Н. Сментиної [4; 6]. Заслужують на увагу дослідження фінансових механізмів управління природокористуванням В. Бороноса і І. Скляр [8] та фінансово-монетарних важелів економічного розвитку А. Даниленка [7].

Мета статті – проаналізувати теоретико-методологічні засади формування механізму державного регулювання еколого-економічної діяльності суб'єктів природокористування за принципами сталого природно-економічного розвитку регіонів. Як ключове завдання визначається дослідження напрямів удосконалення механізмів та інструментів лісоуправління, що впливають на рівень еколого-економічної ефективності лісокористування.

Перехід виробництва на природоохоронні і ресурсозберігальні технології є основою екологізації виробництва в регіоні. Організація безвідходних і маловідходних виробництв спрямована, насамперед, на зниження антропогенного впливу на навколишнє природне середовище, але також сприяє зниженню собівартості продукції, підвищенню економічної ефективності виробництва в результаті впровадження сучасних технологій і обладнання, підвищення технічного рівня виробництва, економії первинних ресурсів регіону.

Головними напрямками створення мало- і безвідходних виробництв є комплексне використання сировинних і енергетичних ресурсів, розробка і впровадження принципово нових технологічних процесів без утворення відходів; переробка всіх видів відходів виробництва і споживання; створення й випуск нових видів продукції з урахуванням вимог повторного її використання; створення замкнутих водо- і газооборотних циклів. Адже безвідходне виробництво – це метод виробництва, за якого найбільш раціонально використовуються сировина й енергія, а будь-які дії на навколишнє середовище не порушують його нормального функціонування. Під безвідходним виробництвом розуміють ідеальну модель виробництва, яка здебільшого може бути реалізована не повною мірою, а частково. Важко уявити абсолютно безвідходне виробництво, але з розвитком науково-технічного прогресу необхідно максимально наблизитися до ідеальної моделі [5, с. 87].

Виклад основного матеріалу. Найрадикальнішим напрямом екологізації виробництва є структурна перебудова виробництва з поділом виробничого циклу. Цей напрям екологізації має бути застосований у тому випадку, якщо антропогенне навантаження на навколишнє середовище настільки велике, що промисловий регіон, у якому розташоване підприємство, віднесений до зони екологічного лиха, а інші природоохоронні дії не здатні поліпшити екологічну ситуацію в регіоні. Але для

здійснення структурної перебудови необхідна наявність технологічної можливості поділу виробничого циклу на окремі виробництва.

Як зазначається в ряді наукових досліджень, недоліки природничо-наукових знань та економіко-технократичного підходу до розробки нових технологій призводять до того, що з'являються нові екологічні проблеми і суперечності. Наслідком нових технологій можуть бути нові забруднювачі, які порушують якість навколишнього середовища. Ця обставина робить необхідним «екологічний супровід» уже на ранніх стадіях розробки нових технологій. Крім того, застосування нових технологій призводить до різкого зростання антропогенних навантажень на природні системи у випадку аварійних ситуацій, і наслідки аварій таких технологічних систем непорівнянні з несприятливими наслідками експлуатації механічної техніки і технології.

Для визначення довгострокових і постійних меж сталого споживання матеріалів і енергії сформульовано такі правила:

- для відновлюваних ресурсів темпи споживання не повинні перевищувати темпи регенерації;
- для невідновних – темпи споживання не повинні перевищувати темпи їх заміни на відновлювані;
- для забруднюючих речовин гранична інтенсивність викидів не повинна перевищувати темпів, з якими ці речовини переробляються, поглинаються або втрачають шкідливі для навколишнього середовища властивості [4, с. 92].

Слід вказати, що реалізація цих правил залежить від інтенсивності процесів екологізації господарського та науково-технологічного розвитку та пов'язана зі змінами, що відбуваються на світовому ринку, які обумовлені виснаженням природних ресурсів, посиленням правових норм у сфері охорони навколишнього середовища, природокористування. Більш жорсткі національні правила господарювання, що встановлюються державою, вносять істотні зміни в процес розробки і виробництва, ціноутворення, можливості й умови збуту. Відповідно, збільшується попит на екологічно орієнтовані науково-технологічні розробки і технологічні інновації, екотехнології та обладнання.

У сфері енергетичних ресурсів визначальне значення мають два напрями: технології, що підвищують ефективність використання енергії, не тільки енергозберігаючі, а також технології виробництва енергії на основі використання

поновлюваних природних ресурсів. Це альтернативні напрями, оскільки в управлінні енергоресурсами народного господарства більшість країн реалізує іншу стратегію (використання невідновлюваних природних ресурсів).

Найбільш перспективною технічною альтернативою виробництву електроенергії звичайним способом є комбіновані процеси, що включають газифікацію вугілля. Важливе значення цієї технології – зменшення шкідливого впливу на навколишнє середовище. До пріоритетних екоінноваційних проектів повинні бути віднесені проекти, засновані на використанні поновлюваних джерел енергії та вторинних енергетичних ресурсів, які забезпечують подвійний екологічний ефект (зниження навантаження на природне середовище основного промислового об'єкта і зменшення витрат первинних паливно-енергетичних ресурсів).

Біопаливом називаються енергоносії органічного походження, що нагромаджують енергію і засвоюють енергію Сонця безпосередньо (усі фотосинтезуючі організми, що утворюють первинну біомасу) або опосередковано через поглинання первинної біомаси. Сюди входять відходи переробки первинної біомаси (солома, бадилля, тирса, тріска) і продукти життєдіяльності людини і тварин. Види біоенергетичних ресурсів різноманітні: дрова, відходи сільського господарства, відходи лісової і деревообробної промисловості, побутові відходи. Одним із найбільш поширених видів біопалива є палети – деревні паливні гранули, що являють собою пресовані відходи деревного виробництва, виготовлені без застосування будь-яких хімічних домішок. Процес виробництва палет забезпечує екологічну чистоту палива [3, с. 18].

Однак розвиток нетрадиційної енергетики пов'язаний із певними труднощами, головними причинами яких є дослідно-промисловий характер більшості технічних рішень із використання нетрадиційних джерел енергії, що обумовлює їх високу капіталомісткість, а також відсутність дієвих організаційно-економічних умов і стимулів для їх впровадження.

Для розвитку відновлюваної енергетики в Україні, зрозуміло, необхідне державне регулювання. Саме брак цілеспрямованої політики держави є перешкодою для повноцінного використання поновлюваних джерел. В умовах економічної кризи особливо актуальним стає питання енергоресурсозбереження, одним зі шляхів вирішення якого є оснащення приладовим обліком споживачів енергоресурсів. З метою планування заходів зі зменшення кількості відходів, їх використання, знешкодження та

розміщення з урахуванням стану навколишнього природного середовища, а також рівня соціально-економічного та природно-економічного розвитку розробляються відповідні державні та регіональні цільові програми в галузі поводження з відходами. Плата за розміщення відходів стягується із суб'єктів господарювання відповідно до законодавства України. Базові нормативи плати за розміщення відходів визначає Кабінет Міністрів України. Диференційовані ставки плати за розміщення відходів встановлюються з урахуванням екологічної ситуації на відповідних територіях на підставі базових нормативів плати за розміщення відходів відповідно до законодавства.

Ліміти розміщення відходів встановлюються з огляду на норми витрат сировини і матеріалів з урахуванням планованого обсягу продукції за вирахуванням планового обсягу відходів, які використовуються як сировина або матеріали відповідно до програм із використання відходів. До понадлімітних обсягів розміщення відходів належать невикористовувані відходи, що утворюються понад нормативи відходів, встановлених нормами витрат сировини і матеріалів на виробництво продукції, обсяги утворення некондиційної продукції, не передбачені технологічними регламентами і нормативами, а також обсягами розміщення відходів без оформленого в установленому порядку дозволу.

При цьому слід зазначити, що зовнішніми (екстернальними) витратами називаються витрати суспільства, пов'язані з необхідністю зменшення або запобігання негативних наслідків економічної діяльності суб'єктів природокористування (забруднення навколишнього середовища). Екстерналії безпосередньо не позначаються на економічному становищі самих забруднювачів. Виробники забруднень зацікавлені перш за все в мінімізації своїх внутрішніх витрат, і зовнішні екстернальні витрати вони зазвичай ігнорують як проблему, що вимагає додаткових витрат для свого рішення [7, с. 156].

Приватні, індивідуальні витрати і соціальні витрати – витрати всього суспільства, безпосередньо пов'язані з екстернальними витратами, зростають пропорційно зростанню забруднення навколишнього середовища. Загальні соціальні витрати і витрати – C_s на виробництво і споживання продукції, тобто на звернення відходів виробництва, будуть складатися з індивідуальних витрат C_p і екстернальних витрат, оцінених у вартісній формі – E_t :

$$C_s = C_p + E = C_p + Y, E_t$$

У формальному поданні показник зовнішніх витрат пов'язаний із природоохоронною рентою такою залежністю:

$$C_s = C_m \pm C_s,$$

де C_m – частина віддачі природоохоронних проектів, що забезпечується функціональним використанням економічних важелів природокористування і незв'язана з екстерналіями, тобто чиста оцінна вигода від проекту.

Визначаючи цей показник, необхідно чітко уявляти всі показники, що визначають природоохоронну ренту, для уникнення подвійного рахунку одних і тих самих сум. Знак C_s свідчить про направлення витрачання отриманих коштів. Негативне значення величини екстерналій – зовнішніх витрат – вказує на втрати від природоохоронного заходу, позитивне – на зовнішні ефекти, які дозволяють збільшити віддачу проекту. Екстернальна величина локально не може бути прив'язана до показників кожного проекту, тому системно визначено її місце в методиці визначення природоохоронної ренти на рівні глобальних показників застосування економічного механізму [8, с. 96].

Тільки економічно обґрунтовані, розписані за показниками і механізмами заходи будуть проведені суб'єктом-забруднювачем. Це означає, що кожна пропозиція до нього про проведення заходів має ґрунтуватися на елементах мотивації, включених в економічний механізм управління поведінням відходів виробництва, плюс управлінські розробки – або спрощені, або системно пов'язані для вирішення глобальних проблем (стадії планування). Принцип мінімуму техногенного впливу на навколишнє середовище необхідно постійно ставити в один ряд із цілями виробничої або споживчої діяльності суб'єкта-забруднювача.

До заходів державного економічного стимулювання природоохоронної діяльності слід віднести податкові пільги, які здійснюють природоохоронні заходи. Ще одним економічним заходом стимулювання є використання стимулюючої функції цін, спрямованої на створення системи платного природокористування за всіма видами природних ресурсів, заохочення впровадження екологічно чистих виробництв і видів продукції, забезпечення вигідності заходів, спрямованих на виробництво продукції з високими екологічними параметрами.

Ідеться, з одного боку, про оцінку та облік у цінах витрат на охорону навколишнього середовища або екологічних витрат, а з іншого – про диференційовані ціни з метою заохочення впровадження у виробництво маловідходних технологій.

Особливу стимулюючу роль покликані відігравати надбавки і знижки, що враховують ступінь раціональності природокористування та екологічну чистоту виробництва. На продукцію, що має підвищені порівняно зі стандартами і нормами екологічні характеристики, на наш погляд, повинні встановлюватися надбавки до цін, а їх розмір може визначатися в процентному відношенні до ціни стандартної продукції. На продукцію зі зниженими екологічними характеристиками повинні встановлюватися знижки до цін у вигляді твердого податку (відрахувань) до бюджету. Механізм таких відрахувань іде з прибутку підприємства за різницею між отриманим доходом від продажу за цінами стандартного класу екологічності і його можливим розміром при нижчому класі екологічності продукції.

До *еколого-економічних заходів* стимулювання екологізації виробничої сфери слід віднести екологічний знос обладнання, коли техніка не відповідає новим екологічним стандартам і нормативам. Такий захід сприятиме інвестиціям у нове обладнання, технології, заміні старих машин, що не відповідають вимогам зі створення екологічно чистого виробництва. У зв'язку із цим пропонується вводити прискорену амортизацію обладнання екологічного профілю, тим самим підприємство буде прагнути до реновації основних фондів, а не до капітального ремонту. За цим методом амортизація в перші роки експлуатації повинна нараховуватися в більшому розмірі, ніж у наступні роки. Такий підхід до нарахування амортизації стимулює прискорення оновлення основних виробничих фондів екологічного призначення [2, с. 56].

У зарубіжній практиці метод прискореної амортизації сприяв переходу на обладнання, яке не чинить антропогенного впливу на навколишнє середовище. Як заходи економічного стимулювання слід практикувати застосування державного екологічного замовлення аналогічно державним замовленням на продукцію оборонної промисловості, виробництво космічної техніки та ін. Мова йде про використання механізму державних закупівель для стимулювання виробництва і споживання екологічно чистих продуктів, що має важливе значення в умовах сталого розвитку для екологічного підприємництва. Цей підхід широко застосовується в зарубіжній практиці.

Серед *заходів державного регулювання сталого розвитку* пропонується також встановлення державного замовлення на відтворення найважливіших видів природних ресурсів, збереження біорізноманіття на конкурсній основі. Поряд із перерахованими інструментами доцільно встановити правову основу для створення і функціонування

цільових екологічних фондів, функції яких сьогодні в Україні виконують цільові територіальні бюджетні фонди і окремі, в основному іноземні, благодійні фонди. У світовій практиці ці фонди формуються за рахунок коштів товаровиробників, що надають перевагу таким чином вирішувати питання відповідальності за утилізацію відходів. У країнах ЄС природокористувачі зобов'язані розміщати на банківських депозитних рахунках кошти, які використовуються на рекультивацію порушених і забруднених земель, які витрачаються на екологічні заходи [6, с. 73].

З метою вдосконалення економічного механізму охорони навколишнього середовища в законодавчому порядку буде передбачено введення екологічного страхування і регіональних податків на екологічно несприятливу продукцію.

Оскільки лісове господарство здійснює заходи природоохоронного характеру, до яких належить відтворення, охорона лісів тощо, а лісові ресурси продукують позитивні внутрішні і зовнішні ефекти, то для забезпечення галузі необхідними фінансовими ресурсами в складі фінансового механізму особливу увагу приділено методам стимулювання раціонального лісокористування, до яких належать пільгове оподаткування та кредитування, бюджетне фінансування, екологічне страхування, інвестування та ін.

Для забезпечення сталого розвитку лісового господарства кожна держава формує свою політику, яка являє собою сукупність принципів та інструментів, які використовуються у сфері лісокористування. Лісова політика повинна бути спрямована: на раціональне використання, розширене відтворення лісів; збереження й охорону біорізноманіття; посилення екологічних функцій лісів; забезпечення лісового господарства необхідними фінансовими ресурсами; реформування фінансового механізму в напрямі посилення його екологічної спрямованості; удосконалення законодавства та ін. При цьому лісова політика проводиться на загальнодержавному та регіональному рівнях.

Місцеві органи влади у сфері лісових відносин мають такі повноваження: розробка і виконання місцевих програм; передача у постійне і тимчасове користування земель лісового фонду, які перебувають у власності територіальних громад; затвердження порядку використання коштів, які виділяються з місцевого бюджету на лісове господарство тощо. Проте можливості місцевих органів влади щодо фінансування лісового господарства обмежені, що пов'язано з недостатньою дохідною

базою місцевих бюджетів [1, с. 236]. Поєднання державних і регіональних програм дасть можливість враховувати економічні, екологічні та соціальні особливості кожного регіону.

Важливим фактором раціонального лісокористування є фінансовий механізм, який повинен бути екологічно орієнтованим через особливе значення лісових ресурсів в еколого-економічній сфері. У свою чергу, фінансовий механізм включає правове, інформаційне і нормативне забезпечення, фінансові важелі та методи стимулювання (рисунок).

Структура фінансового механізму екологічно збалансованого лісокористування

Варто зазначити, що основними джерелами фінансування лісового господарства є власні кошти підприємств, фінансування з державного бюджету за останні роки відсутнє. Зважаючи на низьку лісистість та переважно екологічне значення лісів України, у державі повинно зберігатися бюджетне інвестування природно-заповідних лісів, заліснення забруднених радіонуклідами та непридатних для сільського господарства земель тощо.

Висновки. У формуванні політики еколого-економічного регулювання регіонального розвитку, орієнтованої на екологобезпечне відтворення, визначальна роль повинна відводитися інвестиційно-фінансовому складнику, адже обмеженість

фінансових ресурсів сьогодні є основним стримувальним фактором будь-яких заходів у сфері природокористування, особливо стратегічних.

Водночас варто зазначити, що вітчизняна лісова галузь сьогодні відіграє значну роль у соціально-економічному житті суспільства. Лісові екосистеми виконують захисну функцію довкілля, а також призначені для задоволення екологічних потреб людини. До сьогодні сформувалося науково-прикладне уявлення про лісову екосистему як єдність землі, лісової рослинності, тваринного світу та інших компонентів навколишнього природного середовища, що мають важливе екологічне, соціальне та економічне значення. Нині в Україні спостерігається складна ситуація, за якої стан лісових екосистем не відповідає еколого-економічним вимогам.

Причиною такої ситуації є складність прийняття управлінських рішень у галузі лісового господарства, зумовлена довготривалістю лісовирощування та складністю прогнозування майбутніх варіантів розвитку подій як економічного, так і екологічного, характеру. Проте збалансоване використання лісових ресурсів забезпечується процесами не лише їх споживання, а й відтворення, які разом становлять основу для розвитку лісового потенціалу. Тому нині гостро постало завдання забезпечення не просто ефективної, а екологічно збалансованої системи управління лісовим господарством.

Розглядаючи питання удосконалення механізмів та інструментів лісоуправління, слід вивчити і проаналізувати діяльність у лісовому господарстві країни для виявлення напрямів їх найефективнішого використання. Економічні перетворення в країні, що проводяться протягом майже трьох десятиріч у лісовій галузі, супроводжуються значними змінами в структурі вітчизняного лісового господарства, а також впливають на рівень еколого-економічної ефективності лісокористування.

Список використаних джерел

1. **Ветвицький Д. О.** Роль держави у раціональному використанні природних ресурсів та охорони довкілля щодо забезпечення якості життя / Д. О. Ветвицький // *Наук. вісн. Акад. муніцип. упр. Сер. «Управління»*. – 2010. – Вип. 2. – С. 233 – 239.
2. **Данилишин Б. М.** Наукові нариси з економіки природокористування : монографія / Б. М. Данилишин. – Київ : РВПС України НАН України, 2008. – 280 с.

3. **Дутка С. М.** Розвиток енергозбереження в умовах ринкового господарювання на малопродуктивних землях : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04 / Дутка С. М. – Дніпропетровськ : Дніпропетр. Держ. аграр. ун-т. – 2008. – 24 с.
4. **Осипов В. М.** Стратегічне планування як ефективний інструмент управління регіональним розвитком / В. М. Осипов, І. Д. Півоварчук, І. Л. Парасюк // Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. «Економіка». – 2011. – № 1. – С. 89 – 100.
5. **Природно-ресурсна** сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / за заг. ред. Б. М. Данилишина. – Київ : НІЧЛАВА, 2006. – 704 с.
6. **Сментина Н. В.** Особливості методології стратегічного планування в системі державного управління соціально-економічним розвитком територій / Н. В. Сментина // Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. «Економіка». – 2013. – № 4. – С. 67 – 80.
7. **Фінансово-монетарні** важелі економічного розвитку: в 3 т. / за ред. А. І. Даниленка ; Ін-т економіки і прогнозування НАН України. – Київ : Фенікс, 2008. – Т. 1 : Фінансова політика та податково-бюджетні важелі її реалізації. – 467 с.
8. **Фінансові** механізми управління природокористуванням : монографія / за заг. ред. В. М. Бороноса та доц. І. Д. Скляр. – Суми : Сум. держ. ун-т, 2012. – 350 с.

List of references

1. **Vetvytskyi D. O.** Rol derzhavy u ratsionalnomu vykorystanni pryrodnykh resursiv ta okhorony dovkillia shchodo zabezpechennia yakosti zhyttia / D. O. Vetvytskyi // Nauk. visn. Akad. munitsyp. upr. Ser. «Upravlinnia». – 2010. – Вип. 2. – С. 233 – 239.
2. **Danylyshyn B. M.** Naukovi narysy z ekonomiky pryrodokorystuvannia : monohrafiia / B. M. Danylyshyn. – Kyiv : RVPS Ukrainy НАН Ukrainy, 2008. – 280 s.
3. **Dutka S. M.** Rozvytok enerhozberezhennia v umovakh rynkovoho hospodariuvannia na maloproduktyvnykh zemliakh : avtoref. dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.04 / Dutka S. M. – Dnipropetrovsk : Dnipropetr. Derzh. ahrar. un-t. – 2008. – 24 s.
4. **Osypov V. M.** Stratehichne planuvannia yak efektyvnyi instrument upravlinnia rehionalnym rozvytkom / V. M. Osypov, I. D. Pivovarchuk, I. L. Parasiuk // Visn. Sum. derzh. un-tu. Ser. «Ekonomika». – 2011. – № 1. – С. 89 – 100.
5. **Природно-ресурсна** сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформативності / за заг. ред. В. М. Данилишина. – Київ : НІЧЛАВА, 2006. – 704 с.

6. **Smentyna N. V.** Osoblyvosti metodolohii stratehichnoho planuvannia v systemi derzhavnoho upravlinnia sotsialno-ekonomichnym rozvytkom terytorii / N. V. Smentyna // Visn. Sum. derzh. un-tu. Ser. «Ekonomika». – 2013. – № 4. – S. 67 – 80.

7. **Finansovo-monetarni** vazheli ekonomichnoho rozvytku: v 3 t. / za red. A. I. Danylenka ; In-t ekonomiky i prohnozuvannia NAN Ukrainy. – Kyiv : Feniks, 2008. – T. 1 : Finansova polityka ta podatkovy-biudzhetni vazheli yii realizatsii. – 467 s.

8. **Finansovi** mekhanizmy upravlinnia pryrodokorystuvanniam : monohrafiia / za zah. red. V. M. Boronosa ta dots. I. D. Skliar. – Sumy : Sum. derzh. un-t, 2012. – 350 s.

Надійшла до редколегії 27.11.18